

УДК 316.6'334.3:159.9

Олена Суший,
*доктор наук з державного управління, доцент,
Інститут соціальної та політичної
психології НАПН України,
м. Київ*

Про травму та стійкість: чи робить сильнішим те, що не вбиває?

Е. Hobsbawm назвав двадцяте сторіччя „епохою крайнощів” (Hobsbawm, 1994). Але те, що мислитель може дозволити собі рефлексувати як „крайнощі”, для звичайних людей становить шерегу травмивних подій, що означають їх життєвий шлях: тотальні війни, глобальні та локальні кризи, санкціоновані державами геноциди, масові депортації та репресії, бездержавні народи, холодна війна під тінню грибоподібної хмари, терористичні загрози, техногенні катастрофи тощо (Márkus, Heller, Freddi, Noonan & Sharpe, 2007). Навіть якщо завзятий скептик зауважить, що всі ці події хоч і мають місце, але вони не відбуваються всі й одразу в одному й тому самому просторі і часі, для сучасників минуле сторіччя сприймається як сторіччя посттравматичне (Felman & Laub, 1992).

Дослідження травми є надзвичайно широкою й міждисциплінарною площиною, що об’єднує різні напрями концептуалізації її змісту, природи та сутності. Сучасні соціальні теорії та підходи репрезентують різні виміри травм, серед них: психотравма (S. Freud, van der Kolk), індивідуальна та колективна (К. Т. Erikson), масова (E. McInnes, A. D. Mason), національна (A. Neal, Z. Bauman, M. Shumai), соціокультурна (P. Sztompka, J. Alexander, R. Eyerman), історична (V. Volkan, M. Roth), обрана (V. Volkan), міжпоколінна (P. Kellermann, G. Hirschberger), постколоніальна (S. Durrant, S. Craps, G. Buelens) і навіть глобальна травма (Reeder & Gundogan), що дає підстави характеризувати травму як множинний феномен.

Оперування поняттям „травма” для позначення екстраординарних досвідів та пов’язаних з ними переживань як в особистому житті людей (психічна травма або психотравма), так і колективних переживань цілої групи людей (індивідуальна та колективна

травма) потребує, на наш погляд, увиразнення соціального та психологічного змісту цього терміна.

Діалектичний характер травми, зазначають Escueta & Butterwick, що поєднує особливості і властивості як „психічної травми”, тобто вплив, який завдає конкретній людині важкий чи винятковий досвід, так і „соціальної травми”, яка передбачає, що певний історичний процес може зачепити все населення, увиразнює термін „психосоціальна травма”. Термін „психосоціальна травма” передбачає, з одного боку, що травма безпосередньо пов’язана з конкретним досвідом кожної людини, тобто зумовлюється її соціальним станом, ступенем залученості у подію, іншими особистісними характеристиками та досвідом, що, зрештою, зумовлює вплив травми на людину та можливості її опанування. З іншого боку, говорячи про психосоціальну травму, мається на увазі, що, по-перше, травма, яка вражає людей, здійснена соціально, тобто вона закорінена не в індивідуумі, а в соціумі; і по-друге, природа травми живиться та підтримується у відносинах між індивідом та суспільством через та за посередництва різних інституцій, груп та окремих осіб (Escueta & Butterwick, 2012). Іншими словами, у визначення терміна „психосоціальна травма” закладено припущення, що травматичний досвід ніколи не буває по-справжньому індивідуальним: група або спільнота зазвичай зазнають впливу цього досвіду (Martín-Baró, 1989).

Останнє уточнення істотно посилює розуміння травми як множинного феномену, що часом випускається з поля зору не лише під час трактування її психологічної та соціальної природи, але й у більш широкому фокусі, а саме – як соціально-психологічний стан масової (колективної) свідомості, що відкриває можливість для оцінювання ефектів травматичного досвіду, що сягають метарівня функціонування соціуму та впливають на його збереження, цілісність, згуртованість та відтвореність.

Згідно з нашою гіпотезою, травматичний досвід не розчиняється й не спливає з часом, а накопичується, і кожна наступна травмівна подія, нашаровуючись на попередній травматичний досвід, помножує його травмівний вплив. Переплетення різних часових й просторових травматичних досвідів становить невидиму

сміслову основу (шар) буття як окремої людини, яка все життя шукає сенс свого існування у відповідях на питання: „Що я можу знати?“, „Що я повинен робити?“, „На що я можу сподіватися?“, так і опановується від покоління до покоління у питаннях „Хто ми?“; „Що важливо для нас?“ і „Якими принципами керуємося (насправді)?“ спільнотою, яка визначає сенс свого буття як нація і держава. Мається на увазі не трансгенераційна передача травми, коли неопрацьовані травми минулого передаються нащадкам від покоління до покоління. Йдеться про метарівень травми, як динамічний фрагмент масової (колективної) свідомості, та соціетальну динаміку травми, як особливий соціально-психологічний стан масової (колективної) свідомості, що викарбовує обриси великої соціальної спільноти як нації і держави у вимірах спільної (колективної) ідентичності, соціальних установок та цінностей, інституційних утворень і практик.

Говорячи про психосоціальну травму, мають на увазі, що якийсь історичний процес може торкнутися всього населення. Однак коли соціум упродовж кількох поколінь перебуває в ситуації постійного деструктивного, руйнівного зовнішнього впливу незалежних від нього обставин, до яких змушений пристосовуватись усіма можливими способами, він здатен продукувати єдину правильну життєву стратегію, а саме – вижити за будь-яку ціну.

Наша стійкість, в усіх сенсах цього слова, і вражаючі для цивілізованого світу ознаки стійкості, що демонструють українці в умовах довготривалої широкомасштабної російської агресії, багато в чому зумовлені нашими навичками та здатністю виживати у надскладних турбулентних умовах, що загартувалися роками, десятиріччями, й цілими поколіннями. Завдання жити та вижити, у прямому та переносному сенсі, стало життєвою філософією та магістральною стратегією не для одного покоління українців. У цьому наша сила. Але й наша слабкість.

„Те, що нас не вбиває, робить нас сильнішим” – ця теза могла б бути гаслом не для одного покоління. Якби не одне „але” – не можна весь час виживати, це виснажує та руйнує зсередини. Чимало хворобливих вад розвитку українського суспільства і держави: корупція, кумівство, неформальні домовленості або просто –

„договорняки”, подвійні стандарти на всіх щаблях – це все інституціоналізовані стратегії виживання, зведені до рівня державної політики та суспільних практик. Це – червона доріжка гібридного режиму, на цьому побудований політичний популізм, цим чудово користуються політтехнологи. Ця стратегія, зведена у ранг неформальної ідеології в країні-агресорки, забезпечила трансформацію Homo sovieticus в Homo postsovieticus і, зрештою, – у Homo putinicus. Для нас цей принцип може стати смертельно небезпечним у ситуації, коли питання „бути чи не бути” є екзистенційним питанням існування нації і держави.

Коли час від часу в ЗМІ з’являються повідомлення від речників країни-агресорки, що буцімто СВО послідовно досягає своїх цілей, стає моторошно через те, що у довгостроковій перспективі так може бути, оскільки йдеться не тільки про захоплені та спустошені території, зруйновану інфраструктуру та щоденні людські втрати. Це – наші люди, переважно жінки та діти, що покинули Україну, втікаючи від війни (6–8 млн біженців, багато з яких не повернуться), це – вбиті та покалічені наші хлопці, які ніколи не стануть батьками (зібраний генетичний матеріал не заповнить дитинства, проведеного з батьком), це зросійщення та штучна зміна етнокультурного складу (заселення) окупованих територій, це – викрадені діти. Але найстрашніше – що це також ми самі і наші інституційні патології, дбайливо зрощені та віплекані формальними та неформальними практиками, що нікуди не поділися й не припиняють нищити країну зсередини на радість країні-агресорці.

Для України ця війна – на виживання. Для країни-агресорки – на виснаження та вичікування. Чи зможемо ми протистояти не тільки ворогові, а й самим собі – питання, на яке я наразі не маю відповіді.

Бібліографічні посилання

Escueta, M., & Butterwick, S. (2012). The power of popular education and visual arts for trauma survivors’ critical consciousness and collective action. *International Journal of Lifelong Education*, 31 (3), 325–340. <https://doi.org/10.1080/02601370.2012.683613>

Felman, S., & Laub, D. (1992). *Testimony: Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis and History*. Routledge. <https://doi-org.ezproxy.library.sydney.edu.au/10.4324/978020370032>

Hobsbawm, E. (1994). *Age of extremes the short twentieth century 1914–1991*. London: Michael Joseph.

Márkus, G., Heller, A., Freddi, J., Noonan, M., & Sharpe, M. (2007). Trauma, history, philosophy. *With feature essays*. Newcastle: Cambridge Scholars Pub.

Martín-Baró, I. (1989). Political violence and war as causes of psychosocial trauma in el Salvador. *International Journal of Mental Health, 18 (1)*, 3–20. <http://www.jstor.org/stable/41344526>